

FELIX-SREČKO LAY — POZNAVALAC I SKUPLJAČ NARODNOG RUKOTVORSTVA

Za današnju je generaciju samo malobrojnim poznato ime Felix Lay, pa i etnologima od struke. Felix Lay je kompletna ličnost.¹ Bio je svestrano obrazovan i vrlo aktivan na mnogim područjima. U našoj sredini bio je jedan od posljednjih enciklopedista. Karakteristiku o njemu dao je Iso Kršnjavi godine 1905. u Kolu: »Upoznao sam Laya god. 1865. u Osijeku. Bio je onda vrlo bogat i ugledan fabrikant, krasan, inteligentan čovjek, činilo se, da mu je sigurna lijepa i velika budućnost. Ne znam uzrok, radi kojega je propao?« Međutim, desilo se da Kršnjavi kasnije u radnim akcijama Laya nije podržavao.

Nas etnologue posebno zanima Lay kao jedan od prvih naših najranijih poznavalaca i ujedno skupljača narodnih rukotvorina. Impresionira njegov način vehementnog nastupa i vanredno dobrog uočenja likovnog rješavanja u našoj pučkoj umjetnosti. On je u svoje doba u evropskoj javnosti postigao publicitet o našim narodima baš na temelju rukotvornih spomenika kao rijetko koji pojedinac i poslije njega. Njegova je zasluga što je on među prvima upoznao široku lepezu naroda u Evropi sa slavenskim, posebno jugoslavenskim narodima i to posredstvom svojih izložbenih eksponata, poglavito tekstilnih koji su kao dokumenti progovorili više od samih riječi o kulturnom dometu agrafičnih naroda na jugoistoku Evrope.

Valorizaciju Layevog rada dat ću kasnije, a sad bih spomenula samo neke važnije crte iz njegovog intenzivnog, bujnog života.

Felix Lay rodio se 1838.³ godine u Osijeku u staroj građanskoj imućnijoj obitelji. Očevom odlukom bio je određen da preuzme tvornicu, zapravo rafineriju ulja od repice, koju je otac osnovao 1825.⁴ U ono je vrijeme u Slavoniji bilo nekoliko manjih rafinerija ulja, ali u tom je upravo proizvod Layeve tvornice postigao više nagrada za vrsnu kvalitetu proizvoda. Međutim, kasnije je agrokultura repice, a i njena obrada, postala preskupa, ma da se od otpadaka repice prešalo pogača za stočnu hranu, osobito za krave muzare, pa je konačno fabrikacija ulja

Zahvaljujem Leksikografskom zavodu Zagreb za dio podataka o Felixu Layu iz njihove rukopisne građe.

1. Bach, Ivan: s. v. Hrvatska od narodnog preporoda do 1918. Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb 1962. 2, 631.
2. Kršnjavi, Izidor: Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba. Kolo Matica Hrvatska, Zagreb 1905. I, 234/4.
3. Agramer Tagblatt, Zagreb 19. 7. 1913, br. 165 — Slawonische Presse, Osijek 1913, br. 169 — Narodne novine, Zagreb 1913, br. 165.
4. Slavonija na svjetskoj izložbi u Parisu, Narodne novine Zagreb 1867, br. 113 — Slawonische Presse, Osijek 1913, br. 169 — Agramer Tagblatt, Zagreb 1913, br. 165.

Paula Gabrić, prof.

Etnografski muzej, Zagreb, umirov. Kustos

Ethnographisches Museum, Zagreb, Kustos i. R.

napuštena. (Napominjem da se tvornica nalazila u ondašnjoj Wilden Manngasse, u kasnijoj Desatijevoj ulici, danas ulica Republike.)⁵ Sa svojim bratom Felix je upravljao obiteljskim imanjima, a oba su se bavila i trgovinom. Sam Felix nastupao je kao dobar poznavalac privrede u Slavoniji. Pisao je informativne članke i knjižice o podizanju privredne moći Slavonije, o mogućnostima financijskog procvata Slavonije i ostalih hrvatskih zemalja i o njihovom uključenju u evropsku privredu.

Oko 1860. Felix s bratom Antunom zauzima vidnu ulogu u Osijeku, te je obitelj Lay, a posebno Felix, mnogo žrtvovao samom svom rodnom gradu, koji mu se u doba njegovog istaknutog aktiviteta i odužio tako da je 1864. imenovan počasnim građaninom Osijeka, kasnije i grada Požege.⁶ Felix je bio vrlo kulturna, govorio je vrlo dobro nekoliko jezika (hrvatski, njemački, francuski, engleski), a poznao je ne samo naše krajeve nego je proveo intenzivan, buran i nesvakidašnji život po čitavoj Evropi. Ostao je neženja. Bio je među inicijatorima za izgradnju Kasina, zatim član odbora za izgradnju kazališta, te je bio i prvi intendant osječkog kazališta, koje je na svom početku stajalo na zavidnoj umjetničkoj razini. Zaslugom obitelji Lay zasađen je drvored do kolodvora, koji je u ondašnjem Osijeku bio udaljen od centra. Kod svih izložaba u zemlji i inozemstvu uvijek se deklarirao kao Osječanin, Slavonac, Hrvat.⁷ Za sve svoje raznovrsne aktivnosti žrtvovao je neopisivo mnogo novaca, a pri tom naročito ispoljavao strast sakupljanja. Danas rijetko tko može razumjeti njegove žrtve i to shvatiti. U nekrologu za Felixa Laya knjižar Radoslav Bačić dobro spominje da je Felixova glavna preokupacija bila stvaranje zbiraka uzoraka narodnih ornamenata, ali i izdavanje publikacija o tom u vlastitoj nakladi.⁸ Ipak to ga je odvelo od svih izvora novaca. Tako je Felix sve izgubio i bankrotirao. Završio je u osječkoj ubožnici, umro je g. 1913, a pokopan je na trošak grada Osijeka.⁹

Felixu-Srećku Layu pripada primat što je svojim prirodnim talentom, ličnom kulturom i osjećajem uočio vrijednost i ljepotu narodnih ruketvornih proizvoda.¹⁰ Već je u mladim godinama započeo obilaziti sela u Slavoniji, Srijemu, Baranji, Bačkoj i Srbiji, zatim u Bosni i zapadnoj Hrvatskoj, pa sve do Bugarske i dalje. Sistematski je skupljao uzorke iz raznih etničkih zajednica, a dosljedno je kod svakog predmeta zabilježio lokalitet i funkciju. Potpuno je bio obuzet strašću skupljanja, spoznavši visoku kvalitetu izrađevine, dobro rješenje uzorkovane tkanine i to tkane i vezene, zatim spontana rješenja ornamentike, a i sjajan sklad boja. Spoznao je to u jedno doba kad kod nas još nitko drugi nije to uočio. Baš zato gotovo većina njegovih suvremenika nije ga shvatila ni razumjela. Smatralo ga se fantastom, sanjarom, a ipak Lay je među prvima kod nas uočio do tada malo

5. Slawonische Presse, Osijek 1913, br. 169 — Narodne novine, Zagreb, 1913, br. 165.

6. V. bilj. 4.

7. isto.

8. Bačić, Radoslav: Eine nationale Pflicht, Slawonische Presse, Osijek 1912, br. 166. — Isti, Jedna narodna dužnost, Narodne novine, Zagreb 1912, br. 168 — Hrvatski pokret, Zagreb 1913, br. 165.

9. V. bilj. 3. i 4.

10. V. bilj. 5. i 8.

poznatu kulturu seljačkog naroda koju je tadašnja Evropa smatrala primitivnom i neukom. A taj naš narod tad je još imao svoj specifičan životni stil. Doduše, većina žitelja na selu bila je nepismena, ali je narod nosio tradiciju dobrih likovnih rješenja i oblikovanja svojih upotrebnih stvari, pa je u tom kanonu stvarao daljnje varijante preformirajući svoje starinske uzorke. Iako su u narodno stvaralaštvo dopirali impulsi iz jačih kulturnih središta, to je stvaralaštvo usklađeno prema vlastitom pučkom kanonu. Baš taj stvaralački ulog u kreiranju narodnog rukotvorstva Felix Lay je rano uočio. Zato je on putovao, tražio, skupljao, izabirao te sastavljao zbirke uzoraka i postavljao ih u javnim izložbama, a ujedno ih je tumačio.¹¹ Uglavnom dok je mogao, plaćao je sve sam. Pronalazio je sjajne primjerke i ta ga je strast držala cijelog života. Postao je žrtva svojeg bezgraničnog entuzijazma za našu narodnu ornamentiku, kako je to Lay nazivao. Njegov ga je optimizam zaveo u velike žrtve koje u tadašnjoj sredini nisu naišle na razumijevanje ni priznavanje, za čim je on, razumljivo, težio.

Zanimljiv je opis ličnosti Laya iz godine 1860, kad je Španjolac M. Perrot¹² na svojem putovanju Dunavom, te našim sjeveroistočnim krajevima, stigao i u Osijek. Lay, kao uvaženi građanin, vladajući stranim jezicima, vodio ga je ne samo po gradu, okolici Osijeka, nego i na pustare, a konačno i u seoska domaćinstva. Lay je sam dao opširne podatke o ekonomici kraja, o stanovništvu i podjeli na klase i religije, a potanje mu je prikazao slavensku zadrugu sa svim pojedinostima ove ekonomske zajednice. Lay ga je upozorio na svu skalu narodnih rukotvorina, radnja oko tekstila, kao što su stupanje, tkanje, vezenje, šivanje, a i odijevanje domaće nošnje, sa upoznavanjem seljačkih domova. Upozorava ga na ljepotu žena u njihovoj nošnji, njihovu plesu i radu. Lay je fascinirao stranca svojim velikim poznavanjem prilika i tumačenjem vrijednosti domaćeg slavenskog pučanstva. Španjolac se divio skladnosti narodnih rukotvorina. Vidio je poljske radove, stupanje konoplje i izradu nošnje, te dobio i informacije o svemu. Vidio je pune škrinje tekstila, divnih ćilima. Lay je uz opise ekonomije davao i opise običaja (kao npr. dodole) i vrlo mnogo drugih pojedinosti.

Moram spomenuti da je Lay zapravo iskoristio gospodarske i privredne izložbe tako da ih je nadopunio eksponatima iz svojih zbiraka narodnih ornamentata. Već je u Osijeku bio imenovan povjerenikom za privrednu izložbu u Parizu.¹³ To nisu bile izložbe izričito narodne umjetnosti kako mi to danas shvaćamo. U šezdesetim godinama prošlog stoljeća u jeku industrijskih pokreta, kao ostale zemlje tako je i Slavonija na tim izložbama propagirala mogućnosti za svoj izvoz.

11. Agramer Zeitung, Zagreb 1874, br. 17 i 18.

12. Perrot, M.: Recuerdos de un viaje al pais de los eslavos del sur, u: El Mundo en la mano, viaje pintoresco, Editore Montaner y Simon, Barcelona 1878. Neovisno od moje gornje skraćene skice upozoravam da pisac daje izvanredno dobre opise Osijeka iz g. 1860. i to čitavog urbanog naselja, te konglomerat narodnosti, jezika i vjere s naglaskom slavenske većine, te konačno opis krajolika. U Đakovu upoznao je osobno J. J. Strosmajera. Dalje vidio je utvrdu Trenka, te ušao i u seosku obiteljsku zadrugu. Upoznao i specifičnost slavonskih cigana. Zahvaljujem drugu Gerhardu Lediću, novinaru da me upozorio i posudio ovaj putopis. »Lutajući reporter« Večernji list Zagreb 1978, 8.9.), str. 36.

13. Lay, Felix: La Slavonie, sa production et ses commerces, Osijek 1867, Narodne novine, Zagreb 1867, br. 33.

To je bila u prvom redu prvorazredna hrastovina, osobito dužice za bačve i željeznički pragovi od te građe, zatim proizvodi npr. užadi od kvalitetne konoplje, ali i domaća svila, izvozna vina i ostalo. Svojim oduševljenjem za narodne rukotvorine Lay je nametnuo posjetiocima tih izložaba upoznavanje naše narodne umjetnosti, a posredno tim svratio je i pažnju na taj nepoznati narod koji je stvorio ova remek-djela, kao npr. slavonske šarenice i pokrivke ili dijelove starinske odjeće pa i zemljano posuđe koje je fasciniralo tadašnju evropsku javnost rješenjem svog obuhvatnog prostora.

Skupljenu građu Lay je prezentirao u izložbama najprije u Osijeku i Zagrebu, zatim redom u raznim evropskim gradovima pa je tako čitavu Evropu upoznao s našom narodnom ornamentikom i to ne samo u tekstilu nego i na drvu, nakitu i lončarstvu.

Tako je sudjelovao na izložbama u Parizu 1867.¹⁴ godine, zatim u Moskvi (izdao i Knjižicu na ruskom jeziku s informacijama o nama i našoj historiji), Berlinu, Kasselu i Londonu 1871.¹⁵, a konačno i na dvije svjetske izložbe i to u Beču 1873. i u Parizu 1878. godine. Na ovoj izložbi F. Lay je nagrađen brončanom medaljom. Taj rijedak primjerak francuskog medaljarstva iz sedamdesetih godina prošlog stoljeća nalazi se sada u posjedu Arheološkog muzeja u Zagrebu (sl. 1a, 1b).¹⁶

O kulturnoj vrijednosti izložbe postavljene u redutoj dvorani u Zagrebu u veljači 1878. i namijenjene za Paris veoma pozitivno izrazio se pisac X u Narodnom listu. Naročito ističe kombinacije boja, čudi se bogatstvu i vještini tehnike izrade ukrasa, a ujedno istančanoj originalnosti ukusa. Naglašava umjetnički osjećaj tih nepismenih žena čije izradevine u vrijednosti stoje ravnopravno prema mnogim nedostiživim rijetkostima. Pisac spominje vrste predmeta kao razne vrste rubaca, dijelova nošnja, te sagova, pregača i dr. Konačno žali da nema predmeta iz Dalmacije.¹⁷

Lay je svojom inicijativom — najčešće i vlastitim izdacima — realizirao etnografske izložbe iz fundusa svojih zbirki slavenskih, posebno hrvatskih pučkih rukotvorina. Ujedno je na tim izložbama Lay održavao predavanja, a uporedo u dnevnoj je štampi pisao o slavenskim narodima kao nosiocima specifičnog likovnog ukrasa.

U Evropi Lay je postigao potpun uspjeh.¹⁸ Iznenadio je javnost svojim izlošci-

14. Slavonija na svjetskoj izložbi u Parisu. Narodne novine Zagreb 1867, br. 33 i 113.

15. Kunst, Literatur und Wissenschaft. Agrar-Zeitung, Zagreb 1876, br. 46 — Wiener Weltausstellung I. Die Drau, Osijek 1873, br. 25, 26 i 28 — Vienac. Zagreb 1871, br. 40, str. 648.

16. Zahvaljujem dr. Ivanu Mirniku znanstvenom suradniku muzeja u Zagrebu da me je upozorio na taj predmet i stavio mi na raspoloženje snimke aversa i reversa medalje, promjera 68 mm, inv. br. 735 Numizmatičke zbirke istoga muzeja.

17. Narodni list 1878, br. 14, str. 2 Zagreb. Zahvaljujem drugu Tihomilu Maštroviću da me je upozorio na članak s pohvalom o Layu i ujedno mi odao, da je pisac bio lično Ivo Vojnović: — Maštrović, T.: Ivo Vojnović i Zadar, Anali Centra JAZU Dubrovnik XVII 1979, str. 661—725.

18. V. bilj. 14. i 15.

Sl. 1a i 1b. Brončane medalje s natpisom: na aversu Republika Francuska, na reversu na detalju urezano ime Felix Lay. Medalju je Lay dobio na Svjetskoj izložbi u Parizu 1878.

ma i tako prvi skrenuo svjetsku pažnju na do tada malo poznate narode jugoistočne Evrope. Pri tom je prikazivao naš svijet u njegovoj vlastitoj istančanoj kulturi, davao prikaze njegovog historijskog razvoja. Do tada stručnim je krugovima u Evropi slavenska agrafična kultura bila uglavnom nepoznata. Njegovi su uzorci ujedno prikazivali izvrstan sklad boja uza sve kontraste svog pučkog šarenila.

Lay je sve to prezentirao Evropi u onom razdoblju, kad je industrija doživljavala prvu mehanizaciju tkanja, u čem su tvornice izrađivale tkanine u shematičnim desenima i krutim neukusnim ornamentima.¹⁹ Građanska klasa u Evropi ostala je užasnuta tim novim produktima svojih tvornica. Zato su stručnjaci i tvorničari objeručke prihvaćali novu građu koju im je Lay donosio, a tim je on ujedno sugerirao kako je baš na ovim pučkim primjercima postignuto rješavanje ornamenta i kolorita i kako se može ukras izveden na tvorničkim strojevima usavršiti u profinjenim desenima. Tako je u mnogome naš pučki likovni izraz postao prototip u kreiranju tadašnjih tvorničkih tkanina.

Usporedo s izložbama Lay je iznosio i povijest južnoslavenskih naroda i u tom dosljedno ukazivao da su to narodi sa svojim specifičnim kulturnim dobrom. Tako je njegov osobni napor bio korisno uloženo u propagandu o našim narodima, pa i u informaciju o našim raznim etničkim cjelinama, a i o vrijednosti naše pučke

19. Über den Werth der Lay'schen Sammlung. Agramer Zeitung, Zagreb 1874, br. 17. i 18.

kulturne baštine.²⁰

Preporučivao je tvorničarima da otvore ateljere za izradu uzoraka, gdje bi se mogli nadahnuti motivima naših ornamenata. Ujedno je sugerirao da se stvaraju zbirke uzoraka u školama za umjetni obrt, pa i u ateljerima umjetnika. Dalje preporučuje sve to i za naše škole (Prilog I). Dosljedni rad na tom polju doveo je do izvoza naših tvorevina, a to je tada bilo neizbježno. Zamah tog odvlačenja ne mo-

Slika 2a. Seljačka djevojka iz Hrvatske, litografija, izdanje F. Lipperheide, Berlin, s.a., sign. Skarbina.

20. Lay, Felix — Fischbach, Fr.: Südslawische Ornamente. Hanau a/Main 1871. Text F. Lay: Die Verbreitung und Kultur der Südslaven. Ihre Poesie, Hausindustrie, Ornamentik nebst einem Costümbilde. I Einführung. Über die Slaven. II Die Verbreitung der Südslaven (o podjeli Slavena, Mađara i Rumunja), III Kulturhistorisches: A. Karakter, Sitten und Poesie der Südslaven und der Russen, B. Handel und Verkehr, C. Hauscommunity, D. Industrie, E. Haus und Kunstindustrie. — Fischbach, Fr.: Ausführer des ornamentalen Theiles.

Prilog slika: Žena s preslicom i vrč na glavi, bakrorez od Hausmanna.

Školski prijatelj, Zagreb 1876, br. 17 — Agramer Zeitung, Zagreb 1876, br. 195 — Narodne novine, Zagreb 1913, br. 165.

žemo danas ni sagledati. Osim manjih zbiraka znameniti muzeji Evrope nabavljali su naše predmete kao npr. Kensington muzej u Londonu, Germanski muzej u Nürnbergu, te Muzej za umjetnost i obrt u Beču pa i muzeji u drugim zemljama.²¹

Kao poseban dokaz intenzivnog zanimanja za našu pučku umjetnost donosim četiri crno-bijele reprodukcije koloriranih litografija hrvatskih seljaka. Dvije slike pokazuju seljačke djevojke iz sjeverne Hrvatske i to jedne iz okolice Zagreba, a druga je varijanta nošnje iz Turopolja (sl. 2a i 2b). Osim toga dva muška lika od

Slika 2b. Seljačka djevojka iz Hrvatske, litografija, izdanje F. Lipperheide, Berlin, 1876, sign. I. Skarbina.

21. Agramer Zeitung, Zagreb 1876, br. 195.

kojih je stariji seljak iz Turopolja, a mlađi je Prigorac iz okolice Zagreba (sl. 3a i 3b). Ove grafike izradio je slikar Skarbina, tada jedan od snažnih umjetnika slikara u Berlinu²² i²³ Litografije je izdao izdavač Lipperheide, a poznato je da je bračni par Lipperheide strasno skupljao historijski i folklorni kostim u globalnim razmjerima.²⁴ Ujedno je Lipperheide neke predmete za svoju privatnu zbirku otkupio od Laya. Može se hipotetski pretpostaviti da je podatke o našim nošnjama dao Lay, a postoji vjerojatnost da je slikar Skarbina bio njegov gost u Zagrebu, jer su kolorirane grafike potpisane s »Agram«, dakle crtane su u Zagrebu. Dvije od tih slika nose godinu 1876, što također odgovara Layevim biografskim podacima, jer baš te godine Lay na revers posuđuje nakit iz svoje otkupljene zbirke iz Narodnog muzeja u Zagrebu, s odobrenjem Franje Račkog kao predstavnika vlade, u svrhu izrade nacрта za svoje djelo.²⁵

Felix Lay je bio svjestan važnosti pisane riječi pa zato daje komentare uz svoje izložbene zbirke, a to ne samo o etnografskim predmetima nego i o privredi naših zemalja i o povijesti naroda.²⁶

Godine 1871. Lay je s izdavačem Fischbachom u Hanau na Maini (kod Frankfurta) izdao značajno djelo u tablama (20) »Südslavische Ornamente«,²⁷ gdje je

-
22. Skarbina Franz, slikar pejzaža i bakropisac, rođ. 1849, umro u Berlinu 1910. Predstavnik njemačke slikarske škole, član Akademije u Berlinu, nastavlja studij u Parizu. Sudjeluje na izložbama u Parizu, dobija počasno priznanje 1886, brončanu medalju na svjetskoj izložbi 1900. Autor likovnih kompozicija kao »Čipkarica iz Bruggea«, »Veče na selu«, »Unutrašnjost kuće belgijskih seljaka« i dr. Bénézit, E.: Dictionnaire des Peintures, sculpteurs, dessinateurs et graveurs, CII, Paris 1954.
23. Zahvaljujem za podatke o slikaru Skarbini dr. Zdenku Šenoi, a za litografije profesoru Marijani Gušić, koja mi ih je posudila za reprodukciju.
24. Lipperheide (Freiherr Franz Josef von rođ. 1838, umro 1906) osnovao je 1865. u Berlinu nakladnu knjižaru, izdavao među ostalim ilustrirane modne ženske časopise, reprodukcije zbirki uzoraka rezbarenog drva i drugih ornamentata. Bio je spisatelj te skupljač pučkog i građanskog kostima. Svoju veliku zbirku poklonio je državi, a njeni najvažniji dijelovi ujedinjeni su u biblioteci kostima Lipperheide kao odjel Biblioteke za umjetnost i obrt u Berlinu. — Gabrić, Paula: Geneza i razvitak muzejskog fundusa Etnografskog muzeja u Zagrebu. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske. Zagreb 1973, 5 (str. 12: jedna zbirka Lay prodana u Berlin).
25. Akt JAZU u arhivu Etnografskog muzeja u Zagrebu od 5. I. 1875.: F. Rački odobrava posudbu predmeta Layu; 9. I. 1875. Š. Ljubić (ravatelj muzeja) ne može posuditi po muzealnom pravilniku; 25. II 1875. zemalj. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu dozvoljava posudbu.
26. V. bilj. 20.
27. Lay, F. — Fischbach, F.: Südslavische Ornamente. Hanau 1871. Friedrich Fischbach likar, nastavnik, borac za tzv. stiliziranu ornamentiku upoznao je naše eksponate na izložbi u Parizu i dobio sav potreban komentar od Laya. Po dogovoru Lay je kasnije nabavio i skupio predmete za zajedničko djelo. Fischbach je crtao, u njegovom ateljeu izrađene litografije u boji originala umnožene na 20 tabla. Tekst: napisao je F. Lay (v. bilj. 20). Table sadrže: na kvadratnom papiru iscrtane uzorke šarenice, vezova na platnu, ćilima rubova klječanih tkanina i 2 table s nakitom. Fischbach je uočio važnost naših predmeta ne samo za znanost nego i za praktičnu svrhu za suvremene tvornice. Ova publikacija je od važnosti za umjetnu industriju, izvještava o tom novinar u Die Drau, Osijek 1873, br. 25.

Sl. 3a. Seljak iz Hrvatske, litografija, izdanje F. Lipperheide, Berlin, sign. I. Skarbina, Agram (Zagreb), s.a.

Sl. 3b. Mladi Prigorac iz Hrvatske, litografija, izdanje F. Lipperheide, Berlin, s.a. sign. I. Skarbina.

ujedno dao svoju raspravu o kulturnom dijapazonu ne samo južnih Slavena nego i svih slavenskih naroda. U tim godinama izdavač Fischbach bio je jedan od vodećih autoriteta u kreiranju desena, posebno o ornamentici tekstila. Osim veziva, ćilima i šarenica ovo Layevo djelo sadrži i dvije table srebrnog nakita (naušnice, kopče, prstenje, lanci i dr.).

Nastavak ovog djela dao je Lay u svom remek-djelu koje je znatnim žrtvama

izdao u vlastitoj nakladi u Zagrebu s prvim sveskom 1875.²⁸ Djelo u 20 svezaka (posljednji svezak 1884.) nosi naslov »Ornamenti jugoslavenske domaće i umjetne obrtnosti«, koji je naslov na naslovnoj stranici djela ispisan na tri jezika (hrvatskom, njemačkom i francuskom), te je Lay želio da komentar izda na sva tri jezika, što mu nije uspjelo. Svaki svezak sadrži 10 koloriranih tabla s lokacijom pojedinih primjeraka.

Ali pri tom troškovi i žrtve što ih je Lay uložio u golemi napor oko skupljanja, nabave i otkupa te sistematiziranja svog pribranog narodnog blaga, posebno još i izrađivanja crteža po originalnim predmetima i svih ostalih pripremnih radova oko ove velike publikacije, sve je to potpuno iscrplo njegove materijalne mogućnosti. Ni ugovorene dotacije i financijska pomoć za potrebne otkupe, sve to nije dostajalo pa je Lay doživio potpuni financijski bankrot.

U štampi Evrope Layeva je publikacija stekla velika priznanja. Godine 1876. hrvatska zemaljska vlada preporučuje svim školama nabavu tog djela, a učiteljima u pučkim školama preporučuje stvaranje zbirki narodnih rukotvorina.²⁹

U sedamdesetim godinama Lay je raspolagao s mnogovrsnom građom, koju je prema svom interesu skupljanja razvrstao u više zbiraka. S jednom od tih zbiraka nastupio je godine 1873. na svjetskoj izložbi u Beču, gdje je pozhjeo sjajan uspjeh. Ova Layeva zbirka, iako okrnjena, stiže kasnije u Zagreb, gdje je poslužila za izložbu tek godine 1878. Međutim nekako u isto vrijeme Lay, potaknut uspjehom u Beču, nudi na otkup jednu od svojih zbirki Narodnom muzeju u Zagrebu. Doista godine 1874. na preporuku Franje Račkog, zemaljska je vlada otkupila ovu zbirku.³⁰

Prema Layevom originalnom popisu, koji se čuva u arhivi Etnografskog muzeja u Zagrebu, imamo popis svih predmeta koji su otkupljeni i ušli 1874. godine u Narodni muzej. Zbirka je sadržala osim uzoraka veza i tkanja, mnoštvo dijelova narodnih nošnja, ćilima, šarenica. Osim tih tekstilnih predmeta bilo je i drvenarije, te rezbarenih drvenih dijelova, pa i muzičkih instrumenata. Bilo je i keramike i srebrnog nakita filigranskog i lijevanog. Bilo je 1680 predmeta skupljenih na širokom promjeru Layevih obilazaka od sjeverne Srbije sve do okolice Zagreba i ostalih hrvatskih krajeva od 1865. godine nadalje. Ova je zbirka, veoma okrnjena iz Narodnog muzeja g. 1885. prešla u novoosnovani Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu (osnovan 1880). Međutim, kako je Zagreb stradao te iste godine u potresu to su i muzejske zbirke bile znatno oštećene.³¹

Godine 1918. Layeva je zbirka smještena u tad osnovani Etnografski muzej u Zagrebu, gdje se i sad nalaze 83 inventirana fragmenta uzoraka tkanja i veza u zbirci signiranoj UO od broja 3096 do 3178. To su očito posljednji ostaci nekoć

28. Lay, Srećko: Ornamenti jugoslavenske domaće i umjetne obrtnosti, vlastita naklada Zagreb 1875 — 1884. — Prikaz djela: Agramer Zeitung, Zagreb 1876, br. 46 i 195 — Iz inozemne štampe: Vienac, Zagreb 1876, br. 12: osvrće se na prikaz ravnatelja muzeja u Nürnbergu »Nürnberger Korrespondent« 1876, br. 124, s osobitom impresijom specimeneta netaknutih od zapadnjačke civilizacije.

29. Prilog I — Školski prijatelj, Zagreb 1876, br. 17.

30. Über den Werth der Lay'schen Sammlung, Agramer Zeitung, Zagreb 1874, br. 17 (F. Rački preporučuje otkup Layeve zbirke).

31. Bach, Ivan: 60-godišnjica Hrvatskog narodnog muzeja za Umjetnost i obrt u Zagrebu 1880—1940, Zagreb 1940.

velike Layeve zbirke iz Narodnog muzeja.

U Etnografskom muzeju u Zagrebu ima još Layevih predmeta, koji su ušli kasnije direktno iz Arheološkog muzeja kao nasljednika starog Narodnog muzeja. Od toga u Zbirci vanevropskih kultura sa signaturom Ex ima ukupno 27 predmeta iz raznih krajeva, poglavito iz istočne Afrike i Australije. Zanimljiv je historijat tih predmeta. Nakon izložbe u Parizu 1878. Lay donosi zbirku od preko 1000 predmeta vanevropskog porijekla iz 25 zemalja i s tom građom postavlja izložbu 1879. u Zagrebu.³² Poslije ova zbirka u cjelini ulazi u Narodni muzej. Bilo je tu pletenih košara, tkanja, porculana, figurina, pučke keramike te geoloških i botaničkih uzoraka pa i egzotičnog drva. Veći dio predmeta ušao je u razne zbirke, tako u geološku, botaničku, te u šumsko učilište u Križevcima (egzotično drvo), a Etnografski muzej kasnije dobija košare, hasure i neke drvene predmete.

Iste godine 1878. Lay u Parizu vrši zamjenu predmeta i s direktorom iz Leipzigskeg muzeja dr. Obstom³³ koji je Layu prepustio 12 komada oružja iz Australije, a za uzvrat Lay mu je trebao poslati neke naše pučke predmete. Čini se da su predmeti dobijeni posredstvom Obsta inventirani u Etnografskom muzeju sa signaturom Ex 1044—1057, među kojima su i dva bumeranga.

Layeva zbirka otkupljena 1874. u zainteresiranom krugu izazvala je ne malo bure. Prema popratnim aktima danas položenim u Etnografskom muzeju u Zagrebu, preuzetim iz negdašnjeg Narodnog muzeja, uočljivo je kako se protiv Layeve akcije povelala prava hajka. U svom dopisu iz godine 1874. Lay ističe kako neki tvrde da je njegova zbirka prava blamaža za čitav narod, drugi opet da se ne može otkupiti za muzej, jer da u zbirci ima mnogo neslavenskih predmeta (sl. 4a i 4b).³⁴

Doista je u tadašnjem tisku bilo mnogo riječi o tom. Tako Fr. S. Krauss o golemom djelu sakupljača Srećka Laya govori sasvim negativno. Nasuprot tome kao ustuk Kraussu, a u obranu Laya, Vid Vuletić-Vukasović iznosi kako Krauss sam krivo prosuđuje naše narodne rukotvorine a i njegovi prevodi junačkih narodnih pjesama da ne odgovaraju duhu jezika ni naše narodne poezije. Osim toga, Vuletić-Vukasović tvrdi da je Layov album iz god. 1893. jedan od najboljih dokumenata o izvornosti ornamentalnih radova južnih Slavena.³⁵ Mnogi od tih napada na djelovanje Srećka Laya padaju koncem 19. stoljeća. Tek nova pokoljenja sve više vjeruju vrednovanju i pažnji o pučkom umijeću i originalnosti narodnih rukotvorina — tek na obratu stoljeća.

U dopisu iz godine 1874. (Prilog II — Arhiv Etnografskog muzeja u Zagrebu) Lay navodi kako je dobio ponudu iz Budimpešte da zajednički izdaju djelo »Jugomađarski ornamentik«. No Lay ne pristaje na to, jer bi to po njegovu mišljenju značilo iskriviti i lažno prikazati jugoslavensku ornamentiku.

U godinama 1880. i 1881. ni upravitelj Narodnog muzeja Šime Ljubić, a ni

32. Felix Lay's ethnographische und kunstgewerbliche Sammlung von der Pariser Welt-ausstellung 1878. Agramer Zeitung, Zagreb 1879, br. 20. Članak donosa popis zemalja i broj predmeta, koje i imenuje, raznih kategorija iz raznih krajeva svijeta.

33. Akt u arhivu Etnografskog muzeja od g. 1878.

34. Agramer Zeitung, Zagreb 1874, br. 18.

35. Vuletić-Vukasović, Vid: Napomene o narodnom umijeću, Dubrovnik 1913. str. 68/69 (s podacima o Fr. S. Krauss) — Zahvaljujem magistri Aleksander Muraj na upozorenju na primjedbu o Layu.

Hrvatska Jugoslavenska Akademija!
 Dosta mi je do znanja da se moja
 narodnomu muzeju prodana stitka jugoslavenski
 Ruine i umjetne industrije kao kakav
 celanaja za istavi urad, i tim moja tako dop
 nizena zrtva svojim paralizira.
 Akoprem u kulturu klaveta. Neje samo globe
 ali vezanje izumiriva k...

Uvažnost samim dosta...
 gic pogledj sastojem se u sam, isto se kao
 jugoslavenski Ruine i umjetne industrije
 pr kuziti, ba je izpliviti u jugoslavenski
 stka, dosta samim sto napram uvod o go
 meritku klaveta, izjima rogan izjima
 sto misliti k govanu, molim blagovolj
 ni pismen odgovor, dali voljstava u...
 nija na ista pristaji.
 Hrvatska Akademija
 po kovanu
 Srećko Laj
 U Zagrebu dne 28 studenog 1874
 Ulica, br. 570.

Slika 4a i 4b Faksimil fragmenta dopisa Srećka Laya upućenog Jugoslavenskoj aka-
 demiji znanosti i umjetnosti, Zagreb 28. XI 1874. Arhiv Etnografskog muzeja u
 Zagrebu.

povjesničar Vjekoslav Klaić ne mogu se suglasiti s otkupom druge Layeve ponuđene zbirke. Od Laya oni traže ponovni popis njegove druge zbirke, no samog Laya ne nalaze. Na tužbu nekog trgovca dolazi do pljenidbe ove neotkupljene zbirke koju je Lay cijenio na 2000 forinti, a na dražbi je prodana za ciglih 100 forinti.

Kod današnjeg gledanja na Layevo djelovanje i kod ocjena njegovih akcija moramo se prisjetiti tadašnjih ekonomskih i političkih prilika u Hrvatskoj i Slavoniji. Pobjeda mađaronske stranke u Hrvatskoj nije išla u prilog Layu. Kad je 1885. godine Kršnjavi izabran zastupnikom u Saboru, a 1891. imenovan predstojnikom vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu on više nije podupirao Laya u njegovim akcijama. Tada Layu nikad nije stigla obećana dotacija za otkup ponuđene zbirke ni pomoć za izdavanje njegovog djela i pored toga što je Lay uporno tražio u Hrvatskoj neko namještenje, kako bi si osigurao nužnu egzistenciju. Kršnjavi ga je u tom stalno odbijao, čak s takvim ironičnim primjedbama kao: »Lay je zbirku sastavio od starih krpa... neću Vas podpirati nego ću pače protiv vas raditi... ja vas uostalom ne držim za znanstveno spremna niti za pouzdana...³⁶

Godine 1886. Lay potpisuje ugovor s Ministarstvom narodne privrede Kraljevine Srbije za izradu djela »Kulturno i istorijsko-etnografski atlas Kraljevine Srbije« no ni do tog ostvarenja nije došlo. Međutim, 1888. otkupljena je jedna od zbiraka Layevih s ukupno 119 predmeta (inventarnih signatura 132) za Narodni muzej u Beogradu, koji tu zbirku 1901. predaje u fond Etnografskog muzeja u Beogradu (sa 126 inventarnih signatura). Zbirka sadrži primjerke iz okolice Beograda, Srijema, Slavonije i Dalmacije, bez posebnih podataka.³⁷

U osamdesetim godinama Lay nestaje iz naše javnosti. Do smrti Lay je posjedovao zbirku vezova kod sebe, a druge zbirke prepuštao je na ogled institucijama u Berlinu i Düsseldorfu. U našim lokalnim novinama preporučuje se da se zbirka, koju on posjeduje, otkupi za višu djevojačku školu u Osijeku,³⁸ no ni taj otkup nije ostvaren.

Tragedija Felixa-Srećka Laya leži u tom što je on sa svojim pregnućima koracao ispred svog vremena i prerano osvanuo na našoj kulturnoj sceni. Pri tom se nužno sukobio s nerazumijevanjem tadašnje uske sredine u kojoj je ostao dosljedno prešućivan, tako da je pao u zaborav, iz kojega ga samo naše suvremeno sagledavanje može vrednovati kao jednog od kulturnih pionira u Hrvatskoj u šezdesetim i sedamdesetim godinama prošlog stoljeća.

Zahvaljujemo dru S. Marijanoviću na rukopisu koji nam je stavio na raspolaganje. Studentu biologije Mirku Piriću zahvaljujemo na pomoći u terenskom radu.

36. V. bilj. 2. — Kršnjavi, Izidor: Izložba Layeve zbirke. Obzor, Zagreb 1878, br. 25.

37. Zahvaljujem drugarici Jasni Bjeladinović višem kustosu Etnografskog muzeja u Beogradu za poslane podatke o toj Zbirci.

38. Slawonische Presse, Osijek 1913, br. 169.

PRILOG I

NAREDBA kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovje i nastavu, od 3. svibnja 1876. br. 5612 ex. 1874 na sve kr. podžupanije i kr. nadzorničtva za pučke škole, na ravnateljstvo kr. muške i ženske preparandije i na sva poglavarstva gradska, kojem se djela Srećka Laya, sadržavajuće ornamenti domaće i umjetne obrtnosti južnih Slavenah, svim učionam preporučuju, te podjedno određuje za snovanje školskih sbirkah iz narodne domaće i umjetne obrtnosti.

Godine 1871. izdao je SREĆKO LAY kod Friderika Fischbacha u Hanau na M. umjetno-obrtničko djelo pod naslovom »Južno slavenski ornamenti« (Südslavische Ornamente) u dvadeset tablicah sa razpravom u njemačkom pod naslovom »razširenje i kultura južnih Slavenah, njihovo pjesništvo, domaća obrtnost, ornamentika itd.: (Die Verbreitung und Kultur der Südslaven, ihre Poesie, Hausindustrie, Ornamentik etc), koje se djelo prodaje u knjižarah po 20 for.

Nastavak rečenih ornamentah počeo je SREĆKO LAY izdavati u artističnom zavodu Jak. Stockingera i Ed. Wintera u Beču pod naslovom, »ornamenti jugoslavenske domaće i umjetne obrtnosti« te je prvi svezak istoga djela u 10 tablicah s tumačem k I. svezku izišao i može se dobiti uz cieniu od 15 forinti, a sliediti će k tomu još četiri svezka, koji će biti gotovi do konca godine 1877.

Ima tomu već do dvadeset godina, što su pojedini inozemski vještaci pozornost svoju obratili na ornamente domaće i umjetne obrtnosti južnih Slavenah, a znamenitost njihovu iztaknuo je osobito SREĆKO LAY svojimi sbirkami u raznih svjetskih izložbah, naročito u svjetskoj izložbi bečkoj god. 1873, te su ti posve izvorni ornamenti probudili pozornost svega umjetno-obrtničkoga svijeta i svih znalacah, razni tvorničari pako, uvidivši u tom veliku korist svoju, počeli su te urese izcprpljivati glede lika i sastava bojah, i tim izkvaren tako zvan modni ukus svestrano popravljati, a to je tim zanimivije, što radnja proste hrvatske seljakinje njim tu uzorom služi i svjetskomu ukusu nov smjer daje.

Predmeti domaće i umjetne obrtnosti južnih Slavenah opisani su u raznih časopisih inozemskih veoma pohvalno te su predstavljeni kao savršen prototyp, koji je vriedan, da se sliedi na umno-obrtničkom polju.

S toga su najznamenitiji muzeji Europe, kao Kesington Muzej u Londonu, germanski muzej u Nürnbergu i c:k: muzej u Beču pribavali si obilne sbirke predmetah iz domaće i umjetne obrtnosti južnih Slavenah, gdje ti predmeti kao uzorci služe te se odanle njihovi obrazci razširuju po svih umjetno-obrtničkih školah.

Naročito se gore pomenta djela SREĆKA LAYA nalaze po svih umjetnih i obrtničkih učionah u zapadnih zemljah austro-ugarske države, kao uzorni predložci za učitelje i učenike risanja.

Domaća i umjetna obrtnost južnih Slavenah, premda je u narodu nikla i iz najdavnijih vremena od koljena do koljena u prostom puku Hrvatske i Slavonije naslijeđena i pomno njegovana, i premda je u vanjskom svijetu našla toliko priznanje i odličnu ocjenu, te je vriedna, da njezini predmeti budu uresom za pokoćtvo i stanove najodličnijih domaćih obiteljih, kao što su to pojedini inozemski odličnjaci uz osobito priznanje vještakah pokušali, nije ipak u domaćih obrazovanih krugovih dovoljno poznata niti se je obratila na nju ona pozornost, koju po

nepristranom i pohvalnom sudu inozemskih vještakah punim pravom zaslužuje.

Kr. zemaljska vlada prema tolikoj izdašnosti umne snage i vještačkoga rada, pokazana prostim narodom na umjetno-obrtničkom polju tečajem mnogih vjekovah, nemože ostati ravnodušna te joj je nastojati, da domaća i umjetna obrtnost prostoga puka u Hrvatskoj i Slavoniji s narodno-gospodarstvenih i umjetno-obrtničkih, pače i s archeologijskih obzira bude na svojem vrelu što bolje njegovana, što većma poticana i širena te u dalnjem svojem tečaju i razvitku podupirana, uklanjajući po mogućnosti sve zapreke, koje joj polaganim zatorom priete.

S toga kr. zemaljska vlada nalazi pozvati svekolike, kojim je u njihovu domoljubnom nastojanju stalo do toga, da se umna snaga naroda promiče, da narod u svakom a navlastito vještačkom radu svojem bude obodraivan i da u njem nađe izvor blagostanju, neka svakom danom prigodom u smislu ove naredbe prosti puk uputuju i obodravaju, a u viših i obrazovanih krugovih svoju skrb obrate na to, da se prostomu puku i za njegovu umjetno-obrtničku radnju prokrči put novčane zaslužbe, koja će mu biti najboljim poticalom, da u svojem umjetno-obrtničkom radu ne samo nesustane, nego se vremenom još i usavrši. A budući da su pučke učione u prvom redu pozvane, da u naznačenom smjeru djeluju, nalazi kr. zemaljska vlada odrediti sljedeća.

1. Učitelji i učiteljice kr. muške i ženske preparandije dužni su svoje učenike i učenice svakom prigodom upozoriti na krasotu i korist narodne domaće i umjetne obrtnosti. Osobito učitelji mjestvenog i prostoručnoga risanja moći će tu stvar s ćudorednoga, znanstvenoga, narodno-gospodarstvenog i pedagogijskoga stanovišta budućim učiteljem i učiteljicam naroda tumačiti, da tu vrst narodne radnje uzmognu cijeniti i u korist tomu djelovati, što bi inače mnogi od njih možda u svojoj predsudi ili svojem neznanju prezirao pače i zametavao.

2. Učiteljice obćih pučkih učionah, osobito učiteljice ručnoga djela imati će nastojati oko toga, da sabiranjem predmeta iz narodne domaće i umjetne obrtnosti među pukom ili od svojih učenicah osnuju za svoju učionu sbirku narodnih uresah, koja će se sbirka moći vremenom povećati te će njezini predmeti služiti kao uzorni predložci za ručno djelo učenicah. Ovakvom sbirkom budu li njezini predmeti upotrijebljeni kao učila, širit će se ukus više, nego li to biva ponajviše neukusnimi modnimi predložci te vrsti, za koje seoski puk svim pravom neće da mari.

Gdje neima učiteljicah, moći će se sabiranjem takovih predmeta baviti i učitelji, koje će, osobito ako su dosta vješti risanju, krasna izvornost pomenutih stvari više nego koga drugoga zanimati.

Znade se, da različiti predjeli, razna sela imaju i različitu, akoprem po slogu svagda jednako krasnu, posve izvornu ornamentiku. No ima i takovih predielah, gdje je narodna domaća i umjetna obrtnost posve nestala, znanje i smisao za nju već izčeznuli, te su u takovih predjelih oprave, premda posve narodnoga kroja, bez svakog umjetnog uresa; sve što se tu vidi na nošnji ženskoga spola, nije ino, već bielo neurešeno platno.

Budu li u pučkih učionah zasnovane sbirke predmeta iz narodne domaće i umjetne obrtnosti, moći će ta vrst obrta vremenom uhvatiti klicu i u takovih predjelih, gdje je ona posve nestala, te se i ondje polagano razširiti i prosti narod

privesti zanimivu i koristnu umno-vještačkomu radu.

Ima u prostoga naroda uresah od iznošenih opravah ili ostarjelih pokućvenih predmetah, kao što su: košulje, pregače ili kecelje, pojasi ili tkanice, peče, poculjice, ručnici, torbe, sagovi ili ćilimi i.t.d., koji nisu više za porabu te se obično zabace, a pomnjivo sabrani mogli bi veoma koristiti u rečenoj sbirci školskoj. Budu li učitelji i učiteljice na takove predmete osobitu pazku obratjali, moći će se za kratko vrijeme i bezplatno ili uz neznatan trošak zasnovati sbirke takovih predmetah za pojedine učione.

Narodna ornamentika od vajakada bez sudjelovanja škole u prostom puku njegovana vriedna je, da se ne samo uči i dalje širi, nego i u rečenih sbirkah sahrani, dokle će se sabrani duplikati moći s drugimi učionami izmjenjivati te će biti također prilike, da se takovimi duplikati i zemaljski muzej u Zagrebu bez osobitih troškovah obogati.

Predmeti narodne umjetne obrtnosti iz struke lončarske, zlatarske i srebrnarske nisu prikladni za rečene sbirke pučkih učionah, a i njihova nabava biti će u najviše slučajevah skopčana sa znatnijimi troškovi. S toga će učitelji i učiteljice, naišav na predmete te vrsti, imati to prijaviti zemaljskomu muzeju u Zagrebu, da se ovaj za nabavu istih svojim putem i načinom pobrine. Napokon

3. Kr. zemaljska vlada nalazi gore pomenuta djela LAYEVA priporučiti svim učionam, u kojih se obuka u risanju podjeljuje, osobito svim učiteljem mierstvenog i prostoručnoga risanja, koji će u tih djelih naći mnoštvo neocienjena gradiva, da ga izcrpe i za školsku porabu prirede, kao i svim djevojačkim učionam, gdje su ta djela za poučavanje u ženskom ručnom djelu neobhodno potrebita.

U Zagrebu

Žig vodeni:

Kr. Hrv. Slav. Dalm. Zemaljska vlada
Odjel za bogoštovlje i nastavu

br. 5612 iz 1874.

Priobćuje se slavn. jugoslavenskoj akademiji
znanostih i umjetnostih za obavjest čuvara
zemaljskoga muzeja.
U Zagrebu 3. svibnja 1876.

Potpis nečitljiv

dopisano:

Neka vidi čuvar g. Sime Ljubić

Dr. F. Rački v. r.

PRILOG II

Veleslavna jugoslavenska Akademija!

Došlo mi je do znanja da se moja narodnom muzeju prodana zbirka jugoslavenske kućne i umetne industrije označuje kao kakova blamaža za čitav narod, i tim moja tada doprinešena žrtva sasvim paralizira.

Akoprem u takove klevete koje samo zloba ili neznanje izumljivati može, nikakove, niti najmanje važnosti neulažem, hoću ipak, da sa sledećim u podpunoj formi stavljenom ponudom veleslavnu akademiju postavim u položaj, da opozove spomenutu nabavu moje zbirke.

Pripravan sam naime, svoju čitavu zbirku iza 7 godina (:najdulji rok:) kada bi ista usljed ostavljenoga ugovora isplaćena bila, od narodnoga muzeja odkupiti uz istu cijenu i dopadajuće mi kamate.

Dapače, ako mi pogje za rukom da polučim mjesto intendanta kod ovdašnjega narodnoga kazališta, pripravan sam tada, isplaćenu mi do sad po narodnom muzeju ratu, odmah povratiti u ratah, i obvezujem se ostale rate odplaćivati na isti način; biti ću dapače veoma zahvalan, ako se ta moja ponuda primi, u vreme, gdje se svi muzeji sveta jagmiju za takovimi predmeti, gdje sada ugarska vlada, koja je preko 45.000 fl. izdala za izloženu na bečkoj svetskoj izložbi zbirku narodne kućne industrije, opet hiljade žrtvuje, da izda djelo jednako mojem o vlastitom trošku, izdanom dielu u 20 tabelah i toli u namjeri, da našu »jugoslavensku kućnu industriju« predstavi svetu kao »industriju jugomadžarsku«, i gdje muzeji i tvorničari sabirane po meni predmete važu kao srebro.

Ovo potonje dokazuju dovoljno, priložene tri izprave, i to pismo i izvadak od obrtničkoga muzeja u Berlinu, i pismo poznatoga po čitavom svetu tvorničara Havta (?) u Beču.

Ove isprave prilažem samo u tu svrhu, da dokažem, kako moja ponuda imade li samo realni podlog.

Što se tiče moje poslednje opazke, glede izdavanja jugomadžarskih ornamenta koji u ostalom nisu ino nego jugoslavenska radnje, to mogu ako se zahtjeva, u tom pogledu, služiti sa factično postojećimi pokusnimi otisci.

Najdulje u 3 mjeseca razpolaze ugarska vlada, dielom, koja je po svojem izvornom svojstvu pravo vlasništvo našega naroda, i zavadja tiču čitavu Evropu, dočim sam jur prije 5 godinah izdao dielo koje je za privatna čovjeka, kako ja, bilo skopčano ogromnimi žrtvami novca i vremena, a i uzprkos predstavke odnosno opomenice na visoki hrvatski sabor još godine 1873 podnešene, upoznalo se je na mjerodojnom mjestu, bezdvojbena važnost da jugoslavenski ornamentu u III izdanju izlaze.

Da je to bilo oportuno, učit će u ostalom budućnost sama, dosta tomu da sam naglasio pogibelj sastojeću se u tom, što se hoće jugoslavenske kućne i umetne industrije, prekrstiti bolje iskriviti u jugomadžarsku; dosta tomu što napram uvodno spomenutim klevetam, držim svojom dužnosti učiniti tu ponudu, molim blagovoljni pismeni odgovor, dali veleslavna akademija na istu pristoji.

U Zagrebu dne 28 studenog 1874
Ilica, br. 570.

Veleslavne akademije
pokorni
Srećko Lay

FELIX LAY KENNER UND SAMMLER VON GEGENSTÄNDEN DER VOLKSKUNST

Zusammenfassung

Der Autor stellt den Lebenslauf und die Tätigkeit des verdienstvollen Osijeker Bürgers Felix-Srećko Lay (1838—1913) dar. Seine Bedeutung für unser Land liegt darin, dass er einer der Ersten war, die den Wert des Kunstschaffens unseres Volkes wahrgenommen haben und bemüht waren die europäische Öffentlichkeit mit der Kultur der südslawischen Völker, die als primitiv und ungebildet galten, bekannt zu machen. Die Bauernbevölkerung war zwar damals noch in grossem Masse schriftunkundig, aber ein spezifischer Lebensstil und die Tradition der künstlerischen Gestaltung und der ästhetischen Formgebung der Gebrauchsgegenstände waren noch sehr rege. Nach diesem traditionellen Kanon schuf das Volk immer neue Variationen in der Gestaltung der alten Vorlagen. Einflüsse aus stärkeren Kulturzentren blieben nicht aus, doch wurden sie mit den eigenen völkischen Stil in Einklang gebracht.

Gerade diesen schöpferischen Anteil im Kunstschaffen des Volkes hatte Felix Lay frühzeitig erkannt. Er bereiste die südslawischen Gebiete, kaufte und sammelte Erzeugnisse der Volkskunst, zumeist Textilmateriale (Gewebe und Stickereien), aber auch Schmuck, Arbeiten aus Holz und Keramik und stellte Mustersammlungen zusammen. Mit diesem ethnographischen Material trat er auf landwirtschaftlichen und anderen Ausstellungen im Lande und im Ausland auf (Wien, Paris, Berlin, Moskau, Kassel, London, etc.)

Seine publizistische Tätigkeit und die ausführlichen Angaben, die das ausgestellte Material begleiteten, erregten das grösste Interesse für die südslawische Volkskunst und für die südslawischen Völker im allgemeinen.

Besonders interessierten sich für das Textilmaterial, das durch harmonische Farbenzusammenstellung und interessante Motive und Muster hervortrat, verschiedene Fachleute der Textilindustrie. Die Vertreter der Textilindustrie, die gerade damals durch die Mechanisierung der Weberei einen starken Aufschwung erlebte, ergiffen bereitwillig Lays Anregungen zur Verfeinerung und Veredelung der mechanisch erzeugten Dessins. Lay empfahl den Fabrikanten sogar ein Atelier zu gründen, wo ihre Zeichner für ihre Entwürfe in der südslawischen Ornamentik reiche Anregungen finden könnten.

Im J. 1871 gab Lay zusammen mit dem Verleger F. Fischbach, Hanau/M. ein grosses Tafelwerk heraus: Südslawische Ornamente. Als Fortsetzung veröffentlichte er im Eigenverlag mit grossen materiellen Opfern in Zagreb (1875—1884) sein Lebenswerk: Ornamenti jugoslavenske domaće i umjetne obrtnosti.

Für Reisen, Käufe, Forschungen, für die Aufstellung seiner Sammlung und zuletzt für die Herausgabe seines Lebenswerkes hatte Lay sein ganzes Vermögen, das nicht klein war, verbraucht und starb zuletzt im Osijeker Armenhaus.

In Westeuropa hatte Lays Werk hohe Anerkennung gefunden. Von der Landesregierung in Zagreb wurde die Anschaffung dieses Werkes empfohlen und den Schulen nahegelegt Sammlungen von Erzeugnissen der Volkskunst anzulegen.

Von vielen Zeitgenossen wurde Lay missverstanden und sogar befeindet. Man beanständete, dass sich in den Sammlungen viel nicht-slavisches Material befinde. Seine wahre Bedeutung und die positiven Ergebnisse seiner Tätigkeit werden erst in neuerer Zeit richtig bewertet. Seine Tragödie lag darin, dass er seiner Zeit zu sehr vorangegangen war.